

երկրէն վերցնելէն ետքը՝ Աղուաններուն գիր կը ստեղծէ¹։ Հոս ահա Հայաստանի մէջ կը դրուի աղուան գրերուն յօրինումը։ Սակայն ուրիշ տեղ մը Պ. Ֆնտըլեան, կարծես տփգոհ կամ վարանոտ իր նախորդ կարծիքին վրայ, կը թուի հակասել ինքն իրեն՝ երբ կ'ըսէ. «Կորիւն կը պատկնէ թէ՛ Աղուաններուն գրեր ստեղծելէ ետքը, երբ Մաշթոց հրաժեշտ կ'առնէ առնոց եպիսկոպոսներէն, իշխաններէն, եկեղեցիներէն»²։ Ինչ կը հասկնայ հոս Պ. Ֆնտըլեան առնոց ըսելով. Աղուաններուն թուին։ Բայց Կորիւն այդպէս բան չ'ըսեր, այլ «հրաժարեալ յեպիսկոպոսաց, յիշխանաց աշխարհին և յամենայն եկեղեցեաց»։ Հոս խնդիրը կը կայանայ որոշելուն մէջ՝ թէ ինչ աշխարհ էր այդ, զոր բիշ վերջը պիտի բացատրեմ։

2) Ինչ հարկ կար՝ որ Մաշթոց «բազում աշակերտօք» մինչեւ Աղուաններուն երկիրը երթար՝ անոնց գրերը յօրինելու համար, մինչ նոյն բանը կրնար ընել Հայաստանի մէջ՝ օգնութեամբ Բենիամին երէցին, «ըստ վերնապարգեւ կորովի սուրբութեան իւրում»։ ճիշտ ինչպէս ըրած էր վրացերէն լեզուին նշանագրերը, երբ Հայաստանի մէջ կը գտնուէր (հաւանօրէն Սիւնեաց նահանգին մէջ), ուր «առնոյր կարգել նշանագիրս վրացերէն լեզուին, ըստ շնորհեցելոյ նմա ի Տեառնէ», և անկէ վերջն է՝ որ «առնոյր ընդ իւր գումանս լաւագոյնս՝ յաշակերտաց իւրոց, յարուցեալ գնայր ելանել ի կողմանս վրաց»³։

3) Եթէ Մաշթոց իրօք ըրած ըլլար այդպիսի ուղեւորութիւն մը, ինչո՞ւ Կորիւն բնաւ չ'իշխատակէր։ Եւ եթէ գացեր ու դարձեր էր Հայաստան, ինչո՞ւ քանի մ'օր վերջը — «դադարէր անդ (ի կողմանս Հայոց) աւուրս ինչ», կ'ըսէ պատմիչը — զարձեալ կը մեկնի Աղուաններուն աշխարհը. «Եւ ապա յետ այնորիկ հրաժարեալ գնալ ի կողմանս Աղուանից»⁴։

Կորեան խօսքերէն և մեր բերած փաստերէն յայտնի կ'ըլլայ, որ Մաշթոց վարդապետ աղուան գրերը Հայաստանի

մէջ յօրիներ է, և անկէ վերջն է՝ որ կ'երթայ Աղուաններուն երկիրը առաջին անգամ, ուր «տեսանէր զսուրբ եպիսկոպոսն Աղուանից, որում անուն Երեմիա կոչէին, և զնոցին թագաւոր, որում Արտավազէ էր անուն», որոնք «տային հրաման վազէ էր անուն», որոնք «տային հրաման ի գաւառաց և ի տեղեաց իշխանութեանն իւրեանց, բազմութիւն մանկանց յարուեստ դպրութեանն ամել և գումարել»⁵։ Այս արդէն բաւական է ապացուցանելու թէ արդէն բաւական է ապացուցանելու թէ բոլորովին անհիմն և անճիշդ է Մաշթոց ընծայուած նախորդ ուղեւորութիւնը։ Բայց այս պարագայն ինչպէս բացատրել Մաշթոց վարդապետին այն հանդիսաւոր դարձը եւ մուտքը Հայաստան, զոր կը նկարագրէ Կորիւն — աղուան գրերու յօրինումէն վերջը — այն հատուածին մէջ, որ կը սկսի «Յետ այնորիկ հրաժարեալ յեպիսկոպոսաց, յիշխանաց աշխարհին և յամենայն եկեղեցեաց», և կը վերջանայ «միսիթարէր վասն հոգեւոր անձուկն սփռելոյ» բառերով (էջ 29-30)։

Այդ հատուածը իր բնական կարգին մէջ չէ, տեղափոխուած և ետեւ տարուած է. հարկ է տանիլ զայն յէջ 29 «ժողովելոցն քաղցրացուցանէր» բառերէն անվերջ միջապէս վերջը, և «Ապա յետ այնորիկ ձեռն արկանէր զգժպատեհ և զկամակոր բարբորիւնս աղանդն քննելոյ» բառերով սկսող հատուածէն առաջ, որով երկուքն ալ միութեան կապը կ'ըլլայ։ Եւ իրօք այդ հատուածին մէջ է՝ որ կը պատմէ Կորիւն Մաշթոց վարդապետին հրաժեշտը նահայ բաժնին եպիսկոպոսներէն, իշխաններէն և եկեղեցիներէն, որոնց կը թողու իր աշակերտներէն. երկուքն էնովք և Գաղան, որոնք՝ Ղեւոնդի և Գրիշանի Գիւնթ եպիսկոպոսին հետ՝ իրենց ուղեկիցներ եղած էին դէպ ի Անտիոք։ Մեկտիւնէ, և հաւանօրէն մինչեւ Բիւզանդիոն։ Այդ հատուածին մէջ է՝ որ կը վերջանայ կայացնէ պատմիչը Մաշթոց վարդապետին

1. Անահիտ. Գ. տարի. Թ. 1-2. Մայիս - Օգոստ. 67. - 2. Անդ. էջ 68. - 3. Կորիւն. էջ 25. - 4. Անդ. էջ 30. - 5. Անդ. էջ 30-31.

մուտքը «բազում աշակերտօք ի կողմանս Հայոց», ճիշդ ինչպէս եղած էր կանխաւ անոր երթը «հանդերձ աշակերտօք բազմօք ի կողմանս Յունաց», և վերջապէս անոր ներկայանալը և պատմելը Ս. Սահակայ և թագաւորին իր երկար ուղեւորութեան և մանաւանդ առաքելական և ուսուցչական արդիւնքները կայսեր իշխանութեան տակ գտնուող հայերուն մէջ. «պատմեալ նոցա զգործս կողմանցն այնոցիկ՝ ըստ աշխուրթեանց շնորհացն Աստուծոյ»։

Մաշթոց վարդապետին այսպիսի հանդիսաւոր մուտք մը Հայաստան, — բազմաթիւ աշակերտներով և ի ներկայութեան թագաւորին, կաթողիկոսին և բոլոր բանակին, — երկու անգամ միայն կը յիշատակուի պատմութեան մէջ. նախ՝ երբ Ասորիքէն դարձաւ հայ տառերու զիւտէն վերջը, և երկրորդ հոս՝ Բիւզանդիոնէն ու Յունահայ բաժնէն՝ կայսերական հրովարտակները բերելով։ Այս կերպով միայն կ'ամբողջանայ Մաշթոցի Բիւզանդիոն երթալուն ու դառնալուն պատմութիւնը։ Սոյն դէպքը պատահած է հաւանօրէն Բրիտանի 421-422 թուականին, երբ այն ինչ զահ բարձրացած էր Արտաշէս վերջին արշակունի թագաւորը։

Այսպիսի անկապ, անյարմար և միջարկեալ հատուած մ'է նաեւ, որ կը սկսի «Յայնժամ վաղվաղապի հրաման առեալ ի թագաւորէն» (էջ 21) մինչեւ «արտաքոյ իւրեանց բնականութեանն գերմանել» բառերը (էջ 22), ուր կը պատմուի Մաշթոց վարդապետին առաքելութիւնը և ուսուցչութիւնը Մարաց աշխարհին մէջ։ Այդ հատուածին անյարմար կերպով հոտ ագուցուիլը՝ այնքան ակնեղ և բացայայտ է, որ մարդ կը զարմանայ թէ ինչպէս հրատարակիչները ո՞ր և է անդրադարձութիւն կամ դիտողութիւն ըրած չեն. որովհետեւ ոչ միայն չի կապուիլ նախորդ և յաջորդ պարբերութեանց հետ, այլ նաեւ յանկարծօրէն կ'ընդմիջէ՝ կ'ընդհատէ այն

խանդավառ նկարագիրը հայ ազգին և աշխարհին ընդհանուր ուրախութեան և հանդէսներուն՝ հայ տառերուն գիւտին առթիւ։ Սոյնպէս որ՝ հազիւ վերջացած այդ տասը տողերուն մէջ Մարաց աշխարհին առաքելութիւնը, կը շարունակուի դարձեալ նկարագրել բնիկ ազգային նշանագրերուն առաջ բերած անհուն հրճուանքը, որով «ի ձեռն առեալ այնուհետեւ զաւետարանական արուեստն՝ ի թարգմանել, ի գրել և յուսուցանել... երանելի և ցանկալի աշխարհս Հայոց՝ անպայման սքանչելի լինէր»¹։

Հարկ է դիտել դարձեալ, որ այն պահուն՝ այն ժամանակ, երբ Մաշթոց հազիւ բերած էր հայ տառերը, և բոլոր ազգը և մանաւանդ պատանեկութիւնը խանդավառ և անձկագին կը սպասէին վայրկեան մ'առաջ իրագործուած տեսնել իրենց այնքան երազած և փայփայած յոյսերը, կարելի էր որ՝ այն ազգասէր և հայրենասէր հոգին՝ Մաշթոց վարդապետ, թողուցած իր բնիկ հարազատ երկիրը, լքած՝ անտեսած հայ մանուկները, երթար օտարներուն լեզուն յղկելու և անոնց մանուկներուն դպրութեան արուեստն ուսուցանելու։

Ուրիշ դիտելի կէտ մ'ալ կայ, որ նախ քան Ս. Սահակայ հետ համաձայնիլը և իրենց ուսուցչական և առաքելական գործունէութեան սահմանները բաժնելը, ինչպէս կը կարդանք Կորեան մէջ (էջ 24), Մաշթոց տակաւին հայրենի սահմաններէն դուրս ելած չէր՝ քարոզելու և ուսուցանելու «ի սփիւռս հեթանոսաց»։ Հետեւաբար Կորեան այս փոքրիկ հատուածը, ուր կը պատմուի Մաշթոցի առաքելութիւնը Մարաց կողմերը, իր բնական տեղը չէ, և հարկ է տանիլ զայն զետեղել 24-25 էջերուն մէջ։

1. Կորիւն. էջ 22.

